
Ф. В. Веніславський, кандидат юридичних наук, доцент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Співвідношення стабільності та динамізму в конституційно-правовому регулюванні

Право як універсальний і в ідеалі найбільш ефективний регулятор суспільних відносин належить до тих соціальних феноменів, еволюція яких нерозривно пов'язана з розвитком держави і суспільства, зі змінами праворозуміння, правосвідомості і правозастосування. Адже, як слушно зазначає С. С. Алексеев, право (у найширшому значенні цього поняття) є невід'ємним атрибутом людського суспільства з моменту його виникнення, і для нього характерним є правовий прогрес¹.

Не є винятком з цього правила й конституція як Основний Закон держави і суспільства, нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який встановлює, закріплює та регулює найважливіші, базові суспільні відносини в усіх сферах суспільного життя. У силу своєї особливої юридичної природи й специфічного призначення в правовій системі держави конституція, з одного боку, закріплює найбільш передові, прогресивні й загальновизнані здобутки та напрацювання в правовій сфері на час її прийняття, а з другого — визначає перспективи й напрямки подальшого розвитку всіх

¹ Алексеев, С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – С. 185, 52.

інших сфер суспільного життя, виконуючи таким чином свою програмну функцію й виступаючи орієнтиром усього суспільного поступу.

Сучасне життя кожної людини і всього суспільства, функціонування держави і її інститутів характеризуються суттєвим динамізмом. Тому будь-яка галузь права як система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки найбільш ефективно виконує свою головну функцію універсального регулятора суспільних відносин лише за умови, якщо в процесі правотворчості, і особливо правореалізації, враховується специфіка тих сфер суспільного життя, що становлять предмет її правового регулювання. Окрім того, право ще більше сприймається широким загалом як певна соціальна цінність завдяки тому, що відповідні суб'єкти правотворчості оперативно реагують на еволюційні, прогресивні зміни, що відбуваються в суспільних відносинах, і приводять правові норми у відповідність до них. Саме тому до головних ознак права багато вчених відносять його динамізм, під яким розуміється своєчасна й оптимальна кореляція правового регулювання з динамізмом суспільних відносин. Разом з тим вести мову про позитивне значення динамізму в правовому регулюванні можна лише тоді, коли це об'єктивно приводить до його покращення, зростання його загального якісного рівня, сприяє його удосконаленню.

Динамізм правового регулювання тією чи іншою мірою притаманний усім галузям права і законодавства. Однак особливо важливого значення він набуває в конституційному праві, яке за загальним визнанням є провідною галуззю, оскільки визначає зміст і спрямованість правового регулювання всієї системи права, є її «фундаментом». Це, зокрема, зумовлено програмним характером Конституції як головного джерела конституційного права, ціннісне значення якої полягає і в тому, що вона не лише регулює суспільні відносини, що реально склалися в державі й суспільстві, але й містить чимало програмних положень, що визначають перспективи й напрямки їх подальшого розвитку.

Поряд з тим, як відомо, однією з найбільш важливих юридичних властивостей Конституції є її підвищена стабільність, зміст якої полягає в недопущенні кон'юнктурного чи необґрунтованого реформування тексту Основного Закону держави і суспільства, у запровадженні особливо складної процедури внесення до нього змін та доповнень. У цьому сенсі стабільність можна вважати й характерною ознакою національної системи права в цілому, оскільки це є необхідною передумовою стабільності й прогнозованості усього суспільного розвитку. Конституція вносить системність у право, є ефективним системоутворюючим фактором правової системи, закріплює вихідні засади формування і дії національного права, наповнює його своїм змістом, пронизує єдиними принципами та ідеями. У зв'язку з цим важливо проаналізувати, як співвідносяться динамізм правового регулювання з його стабільністю, дослідити форми й механізми їх забезпечення в конституційному праві України. А з огляду на нинішні політико-правові реалії України цю проблему, поза всяким сумнівом, можна віднести до однієї з найбільш актуальних на сучасному етапі розвитку вітчизняної конституційно-правової науки.

Питання динамізму правового регулювання торкалися в своїх наукових роботах С. С. Алексєєв¹, О. П. Заєць², А. М. Колодій³, Ф. А. Хайєк⁴, інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Проблемними аспектами конституційного ладу та його засад переймалися такі науковці як Н. О. Боброва⁵,

¹ Алексєєв, С. С. Право: азбука – теорія – філософія: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексєєв. – М. : Статут, 1999. – 712 с.

² Заєць, О. П. Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / О. П. Заєць. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – 31 с.

³ Колодій, А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / А. М. Колодій; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 36 с.

⁴ Хайєк, Ф. А. Право, законодавство та свобода. Нове викладання широких принципів справедливості та політичної економії: в 3 т. – Т. 1: Правила та порядок / Ф. А. Хайєк. – К. : Сфера, 1999. – 196 с.

⁵ Боброва, Н. А. Конституционный строй и конституционализм в России: монография / Н. А. Боброва. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2003. – 264 с.

Н. О. Богданова¹, В. Т. Кабишев², В. Ф. Погорілко³, О. Г. Румянцев⁴, Ю. М. Тодика⁵ та інші учені-правознавці. Однак взаємозв'язок стабільності й динамізму конституційно-правового регулювання, і особливо в аспекті забезпечення стабільності конституційного ладу України, до цього часу все ще залишається поза увагою вчених-конституціоналістів, що свідчить як про суттєву наукову, так і про значну практичну значущість цієї проблеми.

Динамізм конституційно-правового регулювання зумовлений насамперед тим, що в Україні, на відміну від більшості країн так званої «усталеної демократії», правові системи яких формувалися й розвивалися тривалий час і поступовим, еволюційним шляхом, спостерігається досить інтенсивне становлення національної правової системи, яка покликана стати дієвим засобом забезпечення демократичних перетворень у суспільстві й державі. Основою ж модернізації будь-якої правової системи, як обґрунтовано зазначається в літературі, виступає Конституція, яка має найвищу юридичну силу, визначає демократичний вектор розвитку держави й суспільства.

Закріплення на конституційному рівні положення про те, що Україна є правовою, демократичною, соціальною державою, визначення на рівні Основного Закону держави пріоритету людини (не особа для держави, а держава для особи), закріплення положення про природність і невід'ємність прав і свобод людини — все це правові орієнтири розвитку правової системи України. Остання поступово набуває ха-

¹ Богданова, Н. А. Понятия науки конституционного права: опыт аналитического и синтетического подходов к построению их системы / Н. А. Богданова // Вестн. МГУ. Серия 11, Право. — 1999. — № 5. — С. 3–22; Вона ж Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. — М. : Юристъ, 2001. — С. 160–161.

² Кабышев, В. Т. Становление конституционного строя России / В. Т. Кабышев. — Саратов : Абрис, 1993. — 186 с.

³ Погорілко, В. Ф. Основи конституційного ладу України / В. Ф. Погорілко. — К. : Ін Юре, 1997. — 40 с.

⁴ Румянцев, О. Г. Основи конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления) / О. Г. Румянцев. — М. : Юрист, 1994. — 285 с.

⁵ Тодыка, Ю. Н. Основи конституционного строя Украины : учеб. пособие / Ю. Н. Тодыка. — Х. : Факт, 1999. — 320 с.

рактеру цілісної, динамічної сукупності конститутивних феноменів, насамперед таких, як правові принципи, система права, правова діяльність і правові відносини, правова свідомість і культура, законність. Правова система тісно пов'язана з економічною, політичною та іншими сферами суспільства. Тому в цих взаємозв'язках розкривається її роль і функціональне призначення у регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі, становленні системи владних інститутів, забезпеченні реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина¹.

Таким чином, як бачимо, конституційному праву України притаманний значний динамізм, пов'язаний з необхідністю першочергового забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина, якнайшвидшого формування демократичної, правової, соціальної держави, становлення інститутів громадянського суспільства, з інтенсивним розвитком всієї національної правової системи. Конституційне право в силу своєї особливої політико-правової природи та функціонального призначення має стати тим «локомотивом», що тягне вперед усі галузі національної системи права, забезпечує і їх динамізм. Однак така інтенсивність розвитку конституційно-правового регулювання має об'єктивні обмеження, які знову ж таки пов'язані з його основоположним, визначальним значенням у правовій системі держави. Адже Основний Закон України не лише визначає перспективи та напрямки подальшого розвитку нашої держави і суспільства, але, що не менш важливо, закріплює базові, засадничі ідеї, покладені в основу всього правового регулювання, є «фундаментом» організації і функціонування усіх елементів громадянського суспільства, всіх державно-владних інституцій. Ці визначальні базові ідеї й положення становлять засади конституційного ладу України, які за своєю природою й правовим призначенням мають бути максимально стабільними й можуть змінюватися лише у крайньому разі. Конституція по-

¹ Див.: Оніщенко, Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія / Н. М. Оніщенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – С. 3.

кликана забезпечити правову стабільність, правонаступництво за будь-яких політичних та інших змін у суспільстві, вона повинна бути стабілізуючим фактором у правовій системі держави, гарантом забезпечення законності і правопорядку¹. Тому, як зазначають дослідники, «у правовій системі повинен існувати оптимальний баланс між стабільністю та динамізмом»², і особливо — у конституційно-правовому регулюванні.

Проблема забезпечення стабільності та непорушності конституційного ладу і його засад в умовах сучасних політико-правових реалій набуває особливої актуальності. При цьому слід зазначити, що стабільність конституційного ладу України, з одного боку, означає постійність і незмінність головних ідей, базових принципів, покладених в основу конституційно-правового регулювання, а з другого — забезпечення в його процесі правонаступництва.

Очевидно, що визначальною і необхідною передумовою стабільності конституційного ладу є, перш за все, стабільність й незмінність Основного Закону України, який закріпив його засади. Разом з тим Конституція не може не враховувати розвиток суспільних відносин. Консерватизм Конституції — явище небажане, оскільки перетворює її на гальмо соціального прогресу. Життя владно вимагає вчасного внесення змін і доповнень до Конституції. У зв'язку з цим проблема співвідношення стабільності і динамізму в конституційно-правовому регулюванні має безпосередній зв'язок з проблемою реформування Конституції України, про необхідність якого сьогодні заявляють практично усі політичні сили.

Однак, на нашу думку, головною й визначальною передумовою будь-якого реформування тексту Конституції має бути лише його очевидна недосконалість та внутрішня суперечливість, що на практиці призводить до суттєвого зниження його регулюючого потенціалу, до істотного гальмування подальшого суспільного розвитку. Більше того, це може мати місце лише тоді, коли реальна необхідність термінового

¹ Див.: Тодька, Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры : монографія / Ю. Н. Тодька. — Х. : РАЙДЕР, 2001. — С. 34, 35.

² Погребняк, С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. — Х. : Право, 2008. — С. 165.

внесення до Конституції відповідних змін буде усвідомлена переважною частиною суспільства, різними політичними силами й державно-владними інституціями. Це має стати закономірним результатом політичного й суспільного консенсусу, досягнутого внаслідок тривалого процесу широкого обговорення головних напрямків конституційного реформування, який має включати, насамперед, аналіз практики реалізації відповідних конституційних положень, з'ясування причин їх неефективності, вивчення закордонного досвіду конституційно-правового регулювання, проведення наукової експертизи тощо. При цьому він має ґрунтуватися на найновіших досягненнях світової та вітчизняної політико-правової думки, з урахуванням всієї сукупності передумов і орієнтирів пошуку, оптимальних шляхів та механізмів, особливостей розвитку сучасного права, оскільки перетворення в державно-правовій сфері, як і в інших сферах суспільства, потребують сучасного наукового забезпечення, розробки системи відповідних орієнтирів, юридичних понять та категорій, парадигм та концепцій.

В умовах сучасного етапу конституційного процесу України, особливістю якого є численні заклики терміново змінити концептуальні положення Основного Закону нашої держави, заслуговують на увагу слова російського правознавця Б. М. Топорніна, проголошені ним на міжнародній конференції, яка проходила в Москві в інституті держави і права РАН ще в грудні 1998 року. Аналізуючи доволі поширене уявлення про конституцію як про якусь служницю політики, її інструмент, він зазначає, що саме такі уявлення нерідко становлять живильне середовище для різноманітних проектів та конкретних пропозицій, націлених на часті й негайні конституційні зміни в зв'язку з тим, що коли змінюється політика, влада й опозиція міняються місцями, то тут же слід проводити конституційну реформу. Взаємозв'язок конституції й політики є очевидним, зазначає він. Особливо в період розробки й прийняття конституції. Але було б невірним спрощувати ситуацію. По-перше, конституція може закріплювати положення, які підтримуються більшістю суспільства і не пов'язані з політичною кон'юнктурою. Навіть

різкі повороти в політиці не здатні похитнути такі положення. По-друге, конституція закріплює фундамент державності, основи державного механізму, наступність яких підтверджена історією. По-третє, у конституції визначаються головні параметри політики, найважливіші правила «гри» політичних сил. Отож вважати конституцію служницею політики — значить відходити від істини¹. Інший російський конституціоналіст М. В. Баглай на цій же конференції зазначав, що конституції повинні змінюватися не в моменти криз, не в моменти нестабільності влади, коли невизначеним є співвідношення сил, а за стабільної партійної системи, коли досить ясними є перспективи й напрямки розвитку країни². Якщо опустити інформацію про час і місце процитованих виступів, безумовно можна зробити висновок, що йдеться саме про сьогоденні українські політико-правові реалії, і це є досить показовим для нинішнього етапу державно-правового розвитку України.

Таким чином, для сучасного конституційного права України характерним є тісне та раціональне поєднання стабільності і динамізму. Лише за таких умов воно здатне найбільш ефективно виконувати своє політичне та правове призначення в державно-організованому суспільстві. З одного боку, конституційне право, і передусім Конституція України, привносять у правову систему динамізм, змушують її інтенсивно розвиватися, визначають орієнтири і головні напрямки такого розвитку. А з другого — складність та чітка нормативна регламентованість процедур реформування Основного Закону покликані стати не лише юридичними, але й політичними та психологічними бар'єрами для стримування прагнень різноманітних політичних сил кожен раз «підправляти» конституційне регулювання під запити нової політичної кон'юнктури, забезпечують і його підвищену стабільність, і стабільність всієї вітчизняної системи права.

¹ Топорнин, Б. Н. Российский конституционализм на современном этапе / Б. Н. Топорнин // Российский конституционализм: проблемы и решения: (материалы междунар. конф.). — М. : ИГПРАН, 1999. — С. 15–16.

² Баглай, М. В. Уважать и соблюдать Конституцию — главное условие правопорядка / М. В. Баглай // Российский конституционализм: проблемы и решения: (материалы междунар. конф.). — М. : ИГПРАН, 1999. — С. 24–25.